

Statens normalsex ska

| av Jens Rydström

På 1940-talet fick homosexuella män välja mellan att spärras in på sinnessjukhus eller låta sig kastreras. Nu har vi fått sexköpsförbud istället, medan bastuklubbar varit olagliga i 15 år. Staten fortsätter att lägga medborgarna till rätta under täcket, också genom välvilliga förordningar som den nya partnerskapslagen.

INOM KORT KOMMER bastuklubbslagen sannolikt att avskaffas. Denna lag som förbjuder offentliga lokaler där människor kan träffas och ha sex tillkom 1987, efter vad som skulle kunna betecknas som ett skolexempel på moralisk panik. I kölvattnet av en upphetsad mediedebatt om aids besökte journalisten Peter Bratt på Dagens Nyheter några träffställen för homosexuella män och skrev sedan ett antal alarmistiska artiklar om att bastu- och videoklubbar fungerade som smitthärdar. Artiklarna fick en enorm respons och den nya lagen snabbbehandlades av riksdagen. I samma veva skärptes smittskyddslagen för att möjliggöra tvångsisolering av HIV-positiva personer.

Det har länge stått klart att bastuklubbslagen är av noll och intet värde när det gäller HIV-prevention. Och vad gäller smittskyddslagen så ville Smittskyddskommittén att den skulle bygga på ett förtroendefullt förhållande mellan läkare och patient, vilket rimligen borde vara effektivare än polisiära åtgärder. Orsaken till att man ändå valt en hårdhänt reglerande väg i dessa frågor står nog att söka i statens attityd till sexualitet.

Som en röd tråd genom olika epoker och politiska konstellationer går viljan att reglera sexualiteten – vare sig det rör sig om initiativ från en kristen höger eller från en socialistisk vänster. Det medeltida förbudet mot alla sexuella handlingar utanför äktenskapet – bestämmelserna om enkelt och dubbelt hor gällde ända till 1937 – var bara ett äldre och klumpigare sätt att omgärda sexualiteten med förbud. I vår tid dras gränsen för det tillåtna annorlunda, men förbuden mot sexköp och våldspornografi är på sitt sätt uttryck för samma vilja till reglering.

”DEN HOMOSEXUELLE” SKAPAS

En särställning för att förstå vår tids reglering av sexualiteten intar det moderna samhällets definition av homo-

sexualitet. Före 1900-talet existerade inte homosexualiteten som begrepp och sexuella handlingar mellan personer av samma kön ansågs i princip som en synd eller ett brott som vem som helst kunde begå som inte hade stark karaktär. I och med den moderna sexologin fick sodomiten en diagnos, förvandlades till ”den homosexuelle” och tillskrevs en rad andra egenskaper. Detta fungerade förvisso som en befrielse och en förklaring för många män och kvinnor som kände kärlek och åtrå till personer av samma kön. Men samtidigt innebar skandalen av den homosexuelle att den samhälleliga kontrollen ökade och blev mer finmaskig. Dessutom innebar upplevelsen av homosexuell identitet att de som definierade sig själva som sådana ålade sig en rad restriktioner betingade av

den nya identitetens krav.

Under förra århundradet har homosexualiteten disciplinerats och heterosexualiteten befriats – från att ingendera över huvud taget har existerat som begrepp. Distinktionen mellan homosexuell och heterosexuell har blivit en av de mest grundläggande faktorerna för att förstå det moderna samhällets starka betoning av normaliteten.

I min avhandling *Sinners and Citizens* (Stockholm 2001) har jag studerat rättsfall rörande brott mot strafflagens 18 kap. 10 §, som förbjöd tidelag och ”otukt emot naturen.” Materialet visar hur uppfattningen att sex mellan personer av samma kön beror på en specifik läggning etableras och får olika konsekvenser.

I december 1941 ställdes en 42-årig folkskollärare från ett litet samhälle i Västerbotten inför rätta för homosexuella handlingar – tillsammans med sina 16 älskare. Folkskolläraren hade under en följd av år idkat ett synnerligen energiskt sexliv med traktens unga män, de flesta i åldrarna 17–25 år. Ingen av dessa unga män identifierade sig själv som homosexuell, och alla förklarade inför domstolen att läraren sagt att det var vanligt

Toppar nya avvikare

mellan män att ha sex och att det var mindre riskabelt än att göra det med en kvinna.

Samtidigt hade läraren satt in kontaktannonser och byggt upp ett landsomfattande kontaktnät med män som identifierade sig som homosexuella. Med dessa kunde han diskutera sin homosexualitet och kunde även aspirera på mera djupgående, känslomässiga förhållanden. För sin delaktighet i brottet döms ynglingarna till straffarbete men får villkorlig dom, medan läraren skickas på rättspsykiatrisk undersökning. Han diagnosticeras som konstitutionellt homosexuell av "den mera aggressiva typen" och bedöms vara i behov av vård. Från häktet överförs han till sinnessjukhus – ett öde som också drabbar flera av hans homosexuella vänner i andra delar av landet.

VÅRD ELLER STRAFF

Rättsfallet illustrerar en pågående förändring i synen på sex mellan män. Läraren kan å ena sidan ha vänskapligt sexuella förbindelser med yngre män på sin hemort utan att dessa behöver ta på sig någon homosexuell självförståelse, och å andra sidan utveckla sin homosexuella identitet tillsammans med "likasinnade". Det moderna samhällets grundläggande distinktion mellan homosexuellt och heterosexuellt har därvid anammats av honom själv och hans brevkontakter.

Samhällets reaktion visar också med all önskvärd tydlighet hur viktig den distinktionen har hunnit bli: man erbjuder vård åt de homosexuella och straff åt dem som inlätit sig i sådant utan att själva vara homosexuella. De kallades med tidens medicinska jargong för "pseudohomosexuella" och ansågs alltså förtjäna straff genom att de ägnat sig åt homosexualitet utan att ha någon läggning som tvingade dem till det.

Redan i början av 1900-talet urskiljdes homosexualitet som en självständig sexuell läggning och förklarades

som en medicinsk störning. Men i och med att förövarna av "onaturlig otukt" ansågs handla som de gjorde för att de var sjuka ställdes de rättsvårdande myndigheterna inför ett moraliskt och juridiskt dilemma. Man kunde ju inte sätta sjuka människor i fängelse. Men vad skulle man då ta sig till med dem? Lösningen blev att jämställa homosexualitet med sinnessjukdom.

Resultatet av detta nya synsätt slår igenom i domstolarna under 1930-talet. Allt fler får villkorlig dom, den genomsnittliga strafftiden halveras och fler och fler blir straffrifyklarade på grund av att de är "förståndets bruk berövade." Samtidigt inleds den politiska process som kom att resultera i avkriminaliseringen av homosexuella handlingar mellan vuxna 1944.

ÖKAD KONTROLL

Vi ser här således en gradvis liberalisering i lagstiftning och rättspraxis. Men parallellt med denna liberalisering ökar den samhälleliga kontrollen och blir mera finmaskig. Antalet åtal för homosexuella handlingar fördubblas under 1930-talet, från cirka 35 per år till cirka 70 per år, för att under början av 1940-talet nå toppar kring drygt 100 åtal per år.

Och även om den genomsnittliga strafflängden minskar så fördubblas andelen sakfällda som straffrifyklarade och bedöms i behov av vård. Enligt 1929 års sinnessjuklag var det läkarens sak att avgöra om en psykiskt sjuk brottsling var i behov av vård eller inte. Domstolen fick på grundval av rättsläkarens utlåtande avgöra om den åtalade skulle straffrifyklarade enligt 5 kap. 5 § strafflagen och bli en s.k. femfemma. Men när domstolen väl hade fattat det beslutet blev brottslingen kriminalpatient och hans vidare öden avgjordes helt inom den medicinska sektorn.

En ung skogsarbetare som 1941 står under åtal för homosexuella handlingar skriver i sin nöd till RFSU och

**"Den sexuella mångfalden
utarmas i en skötsam värld."**

ber om hjälp. Han har fått besked av läkaren att han är imbecill och i behov av vård: "Ja detta var verkligen svårt för mig, jag känns ju så frisk själv, det är ju bara de homosexuella böjelserna som jag nu lider av." RFSU svarar och säger att han måste vara tålmodig. "Hur länge ni kommer att få stanna [på sinnessjukhuset] kan inte på förhand sägas av någon. Emellertid brukar det inte bli särskilt länge. Ett års tid får ni nog räkna med till att börja med. Men det beror till största delen på er själv, på ert eget uppförande. Sköter ni er bra och visar att man kan lita på er kan ni ganska snart ha utsikt att bli försöksutskrivna."

KASTRERING

Medicinskt tog sig dilemmat uttryck i att det egentligen inte fanns någon vård att erbjuda. En del av dem som togs in på sinnessjukhus var nedbrutna av situationen de hamnat i och fick lugnande medel, men andra fick bara gå och "sköta sig bra" tills det kunde bli tal om utskrivning. En radikal metod som stod till buds var kastrering.

I teorin kunde detta ingrepp, liksom sterilisering, bara ske på frivillig väg, men i praktiken ställdes många inför valet att bli kvar på mentalsjukhuset eller begära kastrering.

Läraren från Västerbotten vägrade låta sig kastreras, men blev 1944 utskrivna från Umedalens sjukhus som "återställd" efter att ha övertygat läkarna om att han egentligen var heterosexuell – bland annat genom att kurtisera de kvinnliga sjuksköterskorna på avdelningen. Han hade då tillbringat två år på mentalsjukhuset. Den unge skogsarbetaren vägrade också låta sig kastreras och fick tillbringa mycket lång tid på Salberga sinnessjukhus. Den ansvarige överläkaren skrev i oktober 1949 till patientens mor: "[D]et enda vettiga enligt min åsikt vore, att han ginge med på operation, som jag så många gånger talat med honom om. Sedan kunde han efter några månader bli fri."

En mjukare form för kontroll tas i bruk under 1930-talet. Det är möjligheten att stå under tillsyn av "hjälpverksamheten för psykiskt sjuka", dvs den psykiatriska öppenvården. Detta möjliggjorde för många kriminalpatienter att leva ett någorlunda normalt liv, men de kunde inte flytta till annan ort och de kunde när som helst låsas in, om övervakningen gav vid handen att de inte skötte sig.

Den unge skogsarbetaren blev småningom försöksutskrivna och kunde jobba i en charkuteributik i Stock-

holm, men 1946 framförs klagomål från hans arbetskamrater att han sminkat sig på jobbet. Dessutom skall han ha förgripit sig på några pojkar i tioårsåldern, något som han nekar till. När hans mor framför en formell begäran till polisen att pojkarna skall förhöras får hon svaret att detta är omöjligt "då någon polisanmälan om brottslig gärning icke ingivits av dem mot Eder son."

Ärendet är sålunda i sin helhet ett medicinskt ärende och några juridiska eller polisiära myndigheter tilläts inte yttra sig. Några år senare får hennes son bosätta sig utanför sjukhusområdet, men

får avslag på en mängd ansökningar om att få flytta från Sala. Överläkaren menar att det vore alltför riskabelt att låta honom bo i en storstad med dess koncentration av homosexuella män. Först efter tolv år blir han definitivt utskrivna.

HOMSEXUELLA NÄTVERK

När lagstiftare och debattörer diskuterade avkriminaliseringen av homosexualitet var det framför allt två saker som oroade dem: dels att homosexuella män och kvinnor skulle förföra och förstöra unga pojkar och flickor och dels att en lagändring skulle leda till "ett mera ohöjligt ådagaläggande av homosexuella böjelser", som strafflagberedningen skrev i sitt utlåtande 1941. Oron för förförelse ledde till att sexuella handlingar mellan personer av samma kön fick en högre åldersgräns, men oron för att homosexuella skulle visa sig mera öppet var svårare att komma åt med lagstiftning. Detta blev i stället föremål för polisiära ingripanden.

Under 1930-talet avslöjade polisen i en rad svenska orter homosexuella nätverk vilket resulterade i spektakulära rättegångar med upp till 40 åtalade i större och mindre orter som Jönköping, Halmstad, Norberg och Sandviken. Ofta kretsade dessa nätverk kring en

"Flera självmord och krossade karriärer blir följden."

eller ett par centralgestalter som hade sexuella kontakter dels sinsemellan och dels med unga män från orten. Genom att pressa medlemmarna i nätverket på namn och systematiskt förhöra alla i deras omgivning kunde polisen ofta få fatt på ett stort antal personer.

I de stora städerna gjorde polisen också tillslag och i början av 1940-talet satte Stockholmspolisen pissoarerna i Humlegården under bevakning. Detta resulterade i en kraftig ökning av antalet åtal, men också i att nya kategorier ställs inför rätta. Tidigare hade främst män ur arbetarklassen åtalats, men bekvämlighetsin-

rättningarna frekventeras också av medlemmar av överklassen som nu åker fast i det allt finmaskigare nätet. Flera självmord och krossade karriärer blir följden av detta, men ironiskt nog drabbar dessa polisiära åtgärder framför allt en kategori handlingar som lagstiftarna avsåg att legalisera, nämligen sex mellan vuxna.

KVINNLIG OTUKTSTEKNIK?

Den svenska lagstiftningen var ovanlig i och med att även kvinnor omfattades av förbudet mot homosexuella handlingar. I övriga Europa hade endast Finland, Österrike, Grekland, och några schweiziska kantonen likande lagstiftning. Men när homosexualitet mellan vuxna skulle avkriminaliseras stod strafflagberedningen inför ett problem: skulle den högre åldersgränsen även gälla förhållanden mellan kvinnor? Strafflagberedningens ordförande Karl Schlyter skrev 1941 till strafflagsprofessorn Ivar Agge: "På grund av bristen på polisrapporter svävar jag i djup okunnighet om den kvinnliga otuktstekniken".

För att råda bot på situationen lät Schlyter sända ut en enkät till ett antal personer som antogs besitta kunskaper om kvinnlig homosexualitet: läkare och psykologer, men också rektorer för flickskolor. Malmöläkaren Olga Börjesson svarar att hon en gång haft två sjuksköterskeelever till undervisning. Flickorna närde en intensiv vänskap, delade säng och lägenhet och smektes och kysstes ofta. Men när en av dem "av en tillfällighet" fick höra talas om homosexualitet slutade de genast med sitt beteende.

På så vis kunde kunskapen om homosexualiteten vara nog för att begränsa dess utövande, för vem ville bli betraktad som sexuellt pervers? Innan kategorin "homosexuell" hade spridits bland folk i allmänhet innebar inte sexuella handlingar med en person av samma kön att man var tvungen att ikläda sig en identitet som sjuk eller avvikande. Myndigheternas strävan att underlätta situationen för de homosexuella präglades av denna nya kunskap om könet. Visserligen underlättades livet för hundratusentals människor i och med att det blev möjligt att leva som "homosexuell," men friheten hade också ett pris. Stigmatiseringen var stark även efter det att homosexuella handlingar legaliserats och den medicinska och polisiära övervakningen av det sexuella beteendet ökade snarare än minskade.

KRAMIGT

Kanske kan även lagarna om registrerat partnerskap för homosexuella ses som ett led i en välment kontrollpolitik? Flera homosexuella har kritiserat just dessa lagar som det yttersta tecknet på en normaliseringsprocess vil-

ken hotar de specifikt homosexuella kulturyttringar som byggts upp under generationer.

Regleringen av sexualiteten drabbar visserligen både hetero- och homosexuella. Men hela homosexualiteten hörde tidigare till det otillåtnas sfär och i skydd av sitt utanförskap kunde den homosexuella subkulturen utveckla sexuella praktiker som nu av många stämplas som omoraliska, kvinnofientliga eller förråande. Kravet på att homosexualiteten accepteras blir alltså att den tar avstånd från dessa praktiker. Promiskuitet, pornografi, sadomasochism och sex i det offentliga rummet motarbetas till förmån för monogami och kroppsnära, kramig sex i hemmet.

Det är en öppen fråga vilka värden som går förlorade då den homosexuella subkulturens kärna närmar sig den välartade sexualitetens och investerar i reproduktionen av familjeidealet. Förändringen inleddes för tre kvarts sekel sedan, när det onämnbare blev föremål för ett allt intensivare tal, och fullföljs nu, när det monogama homosexuella paret välkomnas i den välansade samhällskroppen. Staten välkomnar alltså den skotsamme bögen och den familjebildande flatan, men gör samhället det? Kriminologen Eva

Tibys avhandling om våldet mot homosexuella visar vilket allvarligt samhällsproblem det har kommit att bli i och med exponeringen och öppenheten. Låt oss inte göra oss några illusioner om den genomsnittlige heterosexuelle mannens tolerans för avvikelser. I stället för att utsättas för övergrepp från statens sida ser vi nu hur de homosexuella måste skyddas av staten från övergrepp från samhällsmedborgarnas sida.

Jag förespråkar inte någon nostalgi för den dolda subkulturen med dess utsatthet och paranoia. Sannolikt är världen bättre nu än för femtio år sedan, också för bögar och flator. Men vi bör inte glömma bort medaljens baksida och vi bör noga begrunda skötsamhetens pris. Förutom att den sexuella mångfalden utarmas i en skötsam värld, leder denna utveckling till nya utanförskap. Genom att acceptera normaliseringen av sexualiteten medverkar vi till att nya hierarkier uppstår och till att de som hamnar utanför den nya normaliteten ytterligare stigmatiseras.

Jens Rydström (jens.rydstrom@historia.su.se) är fil. Dr. i historia och vik. lektor vid Stockholms universitet.

